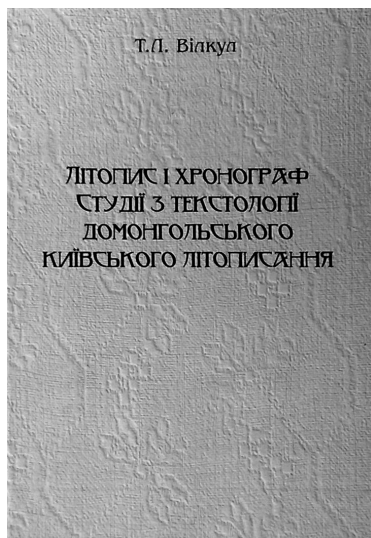

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ

Вілкул Т.

Літопис і хронограф: Студії з текстології домонгольського київського літописання. – К.: Інститут історії України НАН України, 2015. – 518 с.*

Маємо велике задоволення оцінювати другу монографію¹ у плідній науковій кар'єрі Тетяни Вілкул – київської медієвістки і джерелознавця, добре знаної у міжнародному співтоваристві фахівців, які вивчають різні аспекти писемності й культури середньовічної Русі та їхні зв'язки із візантійською і біблійною спадщиною. Варто також нагадати, що її дослідження опубліковані у впливових наукових часописах і збірках матеріалів у Литві, в Україні, в Росії та в США.

Слід зазначити, що рецензована праця має складну структуру, яка, на наш погляд, цілком відповідає дослідницьким намірам авторки. Книжка містить чотири глави, що поділяються на розділи й параграфи. Ці глави доповнюють: вступ, список скорочень, сигли використаних рукописів, післямова, розлога бібліографія (в ній окремо представлено неопубліковані джерела, натомість спільним списком – опубліковані джерела й література, що, на наш погляд, є певним недоліком²), шість великих додатків (с.480–515), а також анотація.

Перед тим, як розпочати огляд структури монографії, хочемо звернути увагу на багатство використаного Т.Вілкул матеріалу. Він складається із майже тридцяти рукописних позицій, що зберігаються у фондах архівів Росії

** Переклад із польської мови – Надія Гончаренко (Київ)*

¹ Нагадаємо, що перша книжка Т.Вілкул, присвячена літописам, вийшла друком у Києві 2007 р., а двома роками пізніше з'явилася в російському перекладі (див.: Люди и князь в древнерусских летописях середины XI–XIII вв. – Москва, 2009). Наскільки я розумію, авторка підготувала повний старослов'янський текст Біблійної «Книги Виходу» (Книга Исход: Древнеславянский полный (четый) текст по спискам XIV–XVI вв.).

² Читачам було б зручніше, якби опубліковані джерела подавалися в бібліографії окремо, як це зазвичай робиться. Нам ідеться про прагматичний підхід (зручність пошуку й використання у власних дослідженнях), а також про «навігаційний», що дозволить швидко зрозуміти, чим користувалася авторка.

(Бібліотека Російської академії наук і Російська національна бібліотека у Петербурзі, а також Державна історична бібліотека, Російський державний архів давніх актів та Російська державна бібліотека в Москві), Литви (Бібліотека Академії наук Литви) й Польщі (Національна бібліотека у Варшаві).

З огляду на тему дослідження, таке широке використання архівних матеріалів відіграє основоположну роль. Хоча багато з аналізованих у дослідженні джерел вже надруковані (деякі хронографи, «Хроніка» Георгія Мніха званого Амартолом, «Хроніка» Іоанна Малала, «Александрія Хронографічна», «Історія Іудейської війни»), однак покликання на рукописний матеріал дає принципово інші дослідницькі можливості й це, цілком зрозуміле для джерелознавця твердження, стає особливо очевидним при розкритті теми, зробленого Т.Вілкул.

Тут доречно зробити ще одне зауваження. Як добре відомо фахівцям, опрацювання архівних матеріалів, особливо закордонних, є доволі непростою й обтяжливою справою з різних причин (обмежений доступ, висока вартість копіювання тощо). Тому варто ще раз підкреслити глибоку й вичерпну обізнаність авторки з великою кількістю рукописних матеріалів. Можна навіть сказати, що ми є свідками її здатності використати кожен – щонайменшу – можливість, аби попрацювати в архівах. Цілком природно, що окрім рукописних матеріалів, Т.Вілкул використала десятки опублікованих джерел, переважно давньоруських. Слід також звернути увагу, що авторка ретельно прочитала й осмислила великий обсяг (кілька сотень назв) наукової літератури, виданої українською, англійською, чеською, грецькою, литовською, німецькою, російською мовами й латиною. Це свідчить про її дуже добру обізнаність зі станом дослідження обраної тематики.

Загалом я не прихильник критики колег-науковців за бібліографічні недогляди. Втім, дивлячись із польської перспективи, хочу трохи пожалкувати, що Т.Вілкул не дає посилань (хоча б у бібліографічних примітках до вступу) на коментовані польські переклади «Повісті временних літ»³ і Київського літопису⁴. Щодо першої назви, то втрата невелика, однак видання Е.Гораніна заслуговує хоча б на згадку. Хочу підкреслити, що це зауваження є радше «націоналістичним» жартом, а не критикою.

Утім, повернімося до обіцяного розгляду структури, а відтак змісту книжки. Як слушно зауважила у вступі сама авторка, на особливу увагу заслуговують

³ Powieść minionych lat, przełożył i opracował F.Sielicki. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1999 (це передрук видання 1968 р.). Як бібліографічну цікавинку можна подати інформацію, що згадане руське джерело, за Іпатіївською версією, в оригіналі й у перекладі польською мовою І.Вагилевичем, було опубліковане в першому томі «Pomników Dziejowych Polski» (див.: Latopis Nestora // Monumenta Poloniae Historia. – Lwów, 1862. – S.521–862). Ще раніше з'явилося видання першої частини «Повісті временних літ», підготовлене Ю.Котковським згідно з Лаврентіївською редакцією. Автор умістив у цьому виданні почергово сторінки руського оригіналу (переданого латинкою з додатковими знаками) і переклад польською мовою (див.: Latopis Nestora: Stary tekst mnicha Ławrentego z XIV w.: Oddział pierwszy: Część przez Schlözera krytycznie wypracowaną przepolszczył J.Kotkowski. – Kijów, 1860). Обидва видання, а особливо перше, містять чимало цікавих спостережень і посилань на літературу, що згадується у джерелі, однак авторка їх не використовувала.

⁴ Latopis kijowski 1159–1198 / Przeł. i oprac. E.Goranin. – Wrocław, 1988 (=Acta Universitatis Wratislaviensis nr 840. Slavica Wratislaviensia, XL); Latopis kijowski 1159–1198 / Przeł. i oprac. E.Goranin. – Wrocław, 1995 (=Acta Universitatis Wratislaviensis nr 1679. Slavica Wratislaviensia, LXXXVI).

питання, пов'язані з дослідженнями «розшарувань» і структури «Повісті временних літ», Новгородського першого літопису молодшої редакції та Київського літописного зводу. Вона нагадує, що існує дві провідні школи, котрі різняться підходами до висвітлення теми. Перша пов'язана з О.Шахматовим, котрий намагався довести існування ранніх пам'яток писемності, які можна реконструювати шляхом відповідного аналізу пам'яток, що збереглися.

Інший табір скептично налаштований стосовно і шахматовської методології, і досягнутих унаслідок її використання результатів⁵. На наш погляд (а висловлювання авторки його підтверджують), самій Т.Вілкул ближчий другий підхід. Вона надзвичайно обережно ставиться до використання пізніших пам'яток для реконструкції текстів, що з'явилися у IX–XII ст. Передовсім ідеться про гіпотетичні твори, як-от Початковий звід 1090-х рр., звід Никона 1070-х рр. та ін. Авторка вважає ці концепції непереконливими й стверджує, що не випадково «Повість временних літ» має іншу назву – «Початковий літопис», а це вказує на працю книжника, який тільки-но започаткував руське літописання. Особливо серйозною і водночас ключовою проблемою для досліджень руського історієписання Т.Вілкул вважає розпізнавання «розшарувань» Київського зводу – основного, а часто єдиного джерела, що надає інформацію про давньоруські історичні події.

Унаслідок глибокого осмислення авторка доходить ключового для всієї праці висновку, що головну роль у верифікації поглядів стосовно нашарувань і взаємозалежності окремих текстуальних пластів літописів відіграє їх перевірка шляхом порівняння із хронографічними пам'ятками, які запозичувалися до літописів із повних перекладів хронік чи хронографічних збірок, сформованих із різних версій, котрі походять із різних періодів. Хочемо підкреслити – це ключова методологічна основа праці, яка, на наш погляд, цілком слушна.

Ґрунтуючись на цій основі, у наступних главах книжки Т.Вілкул скрупульозно та всеохопно проаналізувала окремі приклади використання авторами інших пам'яток писемності. Виявилося, що вирішальну роль серед них відіграють хроніки Амартола й Малали. Авторка також показала взаємозалежність між літописами й хронографами, дійшовши цікавого і, на наш погляд, правильного висновку про їхні взаємовпливи, а не лише одностороннє використання давніми літописцями нібито існуючого раніше «Хронографа по великому ізложенію» і споріднених з ним джерел.

Висновки, що впливають із цього надзвичайно уважного й детального аналізу, уможливають цілком правомірне підважування авторкою концепції О.Шахматова⁶ про існування трьох редакцій «Повісті временних літ», а також його твердження про начебто надзвичайно велику роль «Хронографа по

⁵ Нещодавно доволі гостро проти настанов О.Шахматова і його послідовників виступив один із російських дослідників (див.: Прохоров Г.М. Древнерусское летописание: Взгляд в неповторимое. – Москва; Санкт-Петербург, 2014). Очевидно, що у своїй праці Т.Вілкул покликається на його погляди.

⁶ Тут хочемо звернути увагу на дуже високу якість компонування книжки і способу допровадження до висновків, що проявилася навіть у висвітленні наявних у літературі поглядів. У вступі Т.Вілкул висловила своє ставлення до методів і результатів досліджень О.Шахматова і його школи, однак лише після ґрунтовного аналізу джерел остаточно поставила під сумнів конкретні настанови російського історика.

великому ізложенію». Ані автор «Повісті временних літ», ані автори Київського зводу (Київського літопису початку XIII ст.) не знали ніякого хронографа. Першою пам'яткою історіографії, де містяться очевидні посилання на хронограф, був Галицько-Волинський літопис, в якому, одначе, згадується так званий «Іудейський хронограф», що не має нічого спільного з колом «Хронографа по великому ізложенію». А тому, на думку Т.Вілкул, потрібно також відкинути поширений (сказати б панівний) у науці погляд про існування Початкового зводу, що нібито найкраще зберігся в Новгородському першому літопису молодшої редакції. Адже творець останньої із названих тут пам'яток історієписання користувався хронографом, проте не якоюсь дуже ранньою версією, а текстами XIV–XV ст. Т.Вілкул також вважає, що існує лише одна редакція «Повісті временних літ», автор якої широко використовував хроніки Амартола, Малали та, імовірно, «Александрію».

Аналогічні висновки щодо використовуваних джерел стосуються і Київського літописного зводу. На погляд авторки, творець цього літопису користувався «Хронікою» Амартола, «Александрією хронографічною» та «Історією Іудейської війни», але не за посередництва якогось хронографа, а використовуючи певні тлумачення цих пам'яток. Примітно, що друга зі згаданих пам'яток стала джерелом для конструювання промов, що їх нібито виголошували князі.

Як бачимо, у рецензованій праці обговорюються надзвичайно цікаві й важливі проблеми, котрі, з одного боку, стосуються технік давньоруського історієписання, а з іншого (тісно пов'язаного з першим) – знань, що ними володіли руські інтелектуальні еліти XI–XIII ст. На основі ґрунтовного аналізу джерел Т.Вілкул показала, що автори аналізованих пам'яток знали й використовували у своїй праці величезний масив творів. Вона також переконливо довела, що завдяки О.Шахматову та його послідовникам усталений у науковій літературі образ давньоруської писемності доволі помилковий.

На завершення дозволимо собі заявити: маємо справу із цілком зрілою працею, що надихає інших дослідників, показуючи можливості, які відкриваються при ретельному й скрупульозному аналізі джерельного матеріалу. Ясна річ, що вона заохочує полеміку, принаймні в деяких аспектах, але це лише підвищує її наукову вагомість. Рецензованою тут монографією Т.Вілкул підтвердила, що належить до кола провідних знавців середньовічної руської писемності.

Д.Домбровський (Бидґош, Польща)